

BELLÉR BÉLA

Az ellenforradalmi rendszer német nemzetiségi politikájának válsága 1931–1932-ben*

Az 1929–33-as gazdasági válság a kapitalista világban mindenütt politikai válsággal párosult, és kormányok vagy egész kormányzati rendszerek bukására vezetett. Ez volt a helyzet Magyarországon is, ahol a tízesztendőös bethleni kormányzati rendszer 1931 augusztusára belülről annyira fellazult, annyira szétesés előtt állott, hogy az ellentétes erők egymás elleni kijátszása és kiegyensúlyozása, amelyet Bethlen István miniszterelnök tíz esztendőn keresztül olyan személyvesztő ügyességgel gyakorolt, most már az ő számára is lehetetlenné vált. Bethlennek 1931. augusztus 19-én le kellett mondani. Utóda gróf Károlyi Gyula lett, egy dúsgazdag földbirtokos, Horthy kormányzó bizalmasa, 1930 decembere óta a Bethlen-kormány külügyminisztere.

A kormányváltás nyomán mozgásba lendült az egész politikai élet, felszínre törtek és érvényesülést kerestek a felbomlott osztályszövetség egyes csoportjainak gazdasági, társadalmi és politikai törekvései. „A finánc-töke körei közvetlen politikai befolyásuk növekedését, az agráriusok gazdasági segítséget, az állami bürokrácia pedig – gazdasági és politikai síkon egyaránt – pozíciói visszaszerzését, illetve gyarapodását kívánta és remélte.”¹

A politikai előcsatározások gazdasági és pénzügyi téren kezdődtek. A legsürgősebb feladat az államszervezet működésének és a mezőgazdaság termelésének biztosítása volt. Rendbe kellett hozni az államháztartást akár a legszélösegebb takarékoság eszközeivel is; javítani kellett a valutáris helyzeten a rövid lejáratú kölcsönök felmondásának elhalasztásával és hosszú lejáratú beruházási kölcsönök felvételével; támogatni kellett a mezőgazdasági termelést olcsó hitelek nyújtásával, de akár vetőmag-akcióval is. Károlyi 1931. augusztus 27-i parlamenti bemutatkozása során nyíltan, kertelés nélkül kijelentette: „A kormánynak egész munkaerejét, teljes idejét a belátható közeli jövőben le fogják kötni azok a teendők és azoknak az intézkedéseknek meghozatala és keresztülvitele, melyek gazdasági és pénzügyi helyzetünk helyreállítását és biztosítását célozzák. Eppen ezért a kormány nem foglalkozott eddig és a közeljövőben nem is fog foglalkozni más belpolitikai javaslatokkal, és ilyenekkel program alakjában sem lépek a t. Ház elé.” A továbbiakban röviden foglalkozott a kormány külpolitikájával, kiemelve az olasz–magyar barátság meghatározó jellegét, de méltatva a francia–magyar viszony javulását is, ahol „közeledünk a legbarátságosabb állapothoz”. A szomszéd államokkal való kapcsolatokat a békés megegyezés, a kölcsönös megértés alapjaira kívánta fektetni, és célzott a gazdasági kapcsolatok javításának, a gazdasági integrációnak szükségességére.²

Ez a szűkre szabott belpolitikai program nem sok mozgásteret hagyott a nemzetiségi kérdésnek, amelynek vizsgálatára itt az 1932-es évben német vonatkozásban kísérletet teszünk.³ A hazai német kérdés vizsgálatánál nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a külpolitikai hátteret, amelyet Németország szükségképpen jelentett.

*E tanulmány folytatása Az ellenforradalmi rendszer nemzetiségi politikája a válság küszöbén (1930–1931). c., a Századok 1977. 2. sz.-ában megjelent dolgozatomnak. (270–317.) Itt fejezem ki köszönetemet *Koczka A. Valériának* levéltári és nyomtatott irodalmi anyagot egyaránt tartalmazó értékes anyaggyűjteményének rendelkezésemre bocsátásáért.

¹ *Márkus László*: A Károlyi Gyula-kormány bel- és külpolitikája. Bp. 1968. 121.

² *Márkus*: i. m. 121–123.

³ Témánknak részletes, szakszerű feldolgozása sem a hazai, sem a külföldi történeti irodalomban nincs. A feldolgozásnál tekintetbe vett általános művek kritikai ismertetését Az ellenforradalmi

A magyar–német kapcsolatok 1932-ben

A magyar–német kapcsolatok az általunk tárgyalt időszakban átmenetileg háttérbe szorultak a már fél évtizedes múltra visszatekintő megerősödött olasz és az erősödő francia kapcsolatokkal szemben. Ezt az a belpolitikai válság magyarázza, amely Németországban éppen az 1932. évben ért csúcspontjára. Mikor Kozma Miklós, az MTI és a rádió vezérigazgatója 1932. januárjában átutazott Berlinen, Kánya Kálmán berlini követ rendkívül kedvezőtlen képet festett előtte a belső német helyzetről és ennek kihatásáról a hazai német kérdésre. Kánya – Kozmának nyers, de nyilván valóság-hű előadása szerint – szidta a németeket, mint a bokrot, apolitikusoknak tartja őket, akiknek más vágányon fut a kül-, mint a gazdaságpolitikájuk, és akikkel éppen ezért nem lehet előnyös kereskedelmi szerződést kötni, amely megnyitná a német piacot a magyar agrártermékek előtt. A nagykövet élesen bírálta a németeknek Magyarország irányában folytatott „ostoba” nemzetiségi politikáját és sértő magatartását is.⁴ Nem sokkal Kozmával folytatott beszélgetése után Kánya újból visszatér erre a kérdésre, egyik jelentésében hangsúlyozva, hogy a külföldi németiség támogatására alakult nagy német társadalmi szervezetek, a Verein für das Deutschtum im Ausland (VDA), a Schutzbund és társai korántsem csupán kultúrtevékenységet folytatnak, hanem a „leghatározottabb hatalmi politikát”.⁵

Németországnak második helyre szorulása a magyar külpolitikában aggodalommal töltötte el a magyarországi németiségnek időnkint a politikával kacérkodó, de lényegében még mindig kulturális szervezetének, a Magyarországi Német Népművelődési Egyletnek (MNNE) vezetőit. Mikor a francia politika 1932. március elején felröppenti a dunai államokat vámunióban egyesíteni és gazdaságilag újjászervezni akaró ún. Tardieu-féle tervet, az MNNE vezetői ellene foglalnak állást. Az MNNE ügyvezető alelnöke, Bleyer Jakob egyetemi tanár szerint Magyarország számára csak úgy lenne elfogadható a terv, ha Olaszország és főképp Németország belépésével ellensúlyt lenne benne a kisantanttal, különösen Csehszlovákiával szemben. „Ismét bebizonyosodik – hangoztatja Bleyer –, hogy Magyarország és Németország életfeltételei, ha a nagy világtörténeti vonalakról van szó, párhuzamosan futnak, mint ahogy a múltban is mindig párhuzamosan futottak.” Fenti formájában Bleyer azért is örömmel üdvözlölné a Duna-konföderációt, mert elősegítené a magyarság és elszakított népei és általában a Duna-völgyi népek közeledését.⁶

A hazai németiség vezetőinek magatartását a Duna-konföderációnak német (és olasz) részvétellel történő megvalósítása mellett alighanem az az aggodalom is befolyásolta, hogy a német birodalom térvesztése a magyar külpolitikában a német nemzetiségnek is háttérbe szorulására fog vezetni a belpolitikában. Hogy a hazai németiség nem csupán a külföldi németiséggel foglalkozó német társadalmi és tudományos szervezetek erkölcsi és anyagi, hanem a német birodalom diplomáciai támogatására is számíthat, az 1931. tavasza, Schön báró budapesti német nagykövet és Gratz Gusztáv, az MNNE elnöke közt folyó tárgyalások óta az MNNE vezetői előtt aligha lehetett kétes. 1931. folyamán Bethlen 1930. novemberi berlini látogatásán született megállapodásának megfelelően⁷ emlékiratváltás történt a magyar és a német kormány közt a magyarországi német kérdéstről, valamint az utódállamok magyar és német kisebbségeinek együttműködéséről. Ezek azonban olyan alapvető nézeteltérést tártak föl, hogy a tervezett kormányközi tárgyalásokra nem került sor.⁸

rendszer nemzetiségi politikája a válság küszöbén (1930–1931) címen a Századok 1977. 2. sz. 270–317. megjelent tanulmányom 2. jegyzetében adom.

⁴ Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) Kozma-iratok. 3. cs. Adatgyűjt. 1932.

⁵ OL Küm: 21/pol. 1932. febr. 6. Kánya Kálmán berlini követ jelentése Walko Lajos külügyminiszternek „A német kisebbségek kulturális védelme hatalmi politika” címen. Kánya a maga megállapítását a VDA elnökének a Berliner Börsenzeitung 1932. jan. 22. sz.-ából idézett nyilatkozatával is alátámasztja.

⁶ Jakob Bleyer: Dunakonföderation. Sonntagsblatt (a továbbiakban: S) 1932. jún. 19. 6.

⁷ A magyar ellenforradalmi rendszer külpolitikája 1927. január 1 – 1931. augusztus 24. Szerk. Karsai Elek. Bp. 1967. 454.

⁸ Tilkovszky Loránt: A német irredenta és Magyarország. A magyarországi népi német (volksdeutsch) mozgalom útja. Történelmi Szemle, 1970/3. 369–395. Johann Weidlein: Ungarns Verhältnis zu seinen deutschen Minderheiten 1931–1947. Südostdeutsche Vierteljahres Blätter. 1975. Nr. 1. 20–25.

A nemzetiségi politika lefokozása

A hazai németiség helyzetét a kormányközi tárgyalások elmaradása nem befolyásolta; a hazai német politika mozgását döntő mértékben továbbra is a belpolitikai erőviszonyok szabták meg. A nemzetiségpolitika azonban a Károlyi-kormány belpolitikájában korántsem foglalta el azt a megkülönböztetett helyet, mint a Bethlen-kormányéban. Igaz, a kormány figyelmét annyira lekötötték a gazdasági és belpolitikai nehézségek, hogy a nemzetiségpolitika teljesen kiszorult látóköréből. De Károlynak különben sem voltak nemzetiségpolitikai tapasztalatai. Az MNNE vezetői és a kormányelnök közti korábbi sűrű érintkezés a Károlyi-kormánnyal megszakadt. Ez Bleyert tétlenségre kárhoztatta, és növekvő elégedetlenséggel töltötte el. 1932. május 31-én a genfi nemzetiségi kongresszusok főtítkárához, dr. Ewald Ammende észtországi német újságíróhoz küldött, a magyarországi németiség helyzetéről beszámoló levelében keserűen említi, hogy sem az iskolakérdésben, sem az ifjúság anyanyelvi, vallásos nevelésében nincs előrehaladás. Az MNNE működése elé emelt akadályok nem csökkentek. Az anyanyelv továbbra sem érvényesül a közigazgatásban és a bíróságnál. Az erőszakos névmagyarosítás is rendületlenül tovább folyik. Az egyetlen vigasztaló mozzanat, hogy a felnövekvő főiskolai ifjúság mélyebben és tárgyilagosabban látja a nemzetiségi kérdést. A magyar közvélemény türelmetlensége azonban nemzetiségi téren mit sem csökkent, sőt egyes katolikus körökben még nőtt is. Az új miniszterelnököt, Károlyit sokkal kevésbé érdekli a nemzetiségi kérdés, mint elődjét, Bethlent. „Előrelépés – összegezi véleményét Bleyer – semmilyen irányban nincs, és ez már önmagában véve is visszalépést jelent.”⁹

Bleyer szavait hiba lenne úgy értelmezni, hogy a hazai németiség helyzete 1932-ben abszolúte semmit sem változott; csak az ő általa kívánt és várt kedvező változások nem következtek be. A dolgozó tömegeknek az uralkodó osztályok ellen folytatott harcában 1932-ben a parasztság került a frontvonalba, miután a munkásság átmenetileg erőgyűjtés végett visszavonult. Ez a körülmény nem hagyta érintetlenül a magyarországi németiséget sem, amelynek döntő tömegeit éppen a parasztság alkotta. Az az ellenzéki szellem, amely a német parasztságnál már az 1931. júniusi választásoknál is megmutatkozott, most tovább erősödött. Az MNNE vezetői érzékelik ezt a változást, és megpróbálják a maguk céljaira, a nemzetiségi mozgalom erősítésére felhasználni. Nemzetiségi mozgalmat erősíteni általában két úton lehetséges: vagy létfontosságú gazdasági, társadalmi problémákkal kapcsolják össze a nemzetiség vezetői a nemzetiségi kérdést, és ezeknek megoldására együttesen mozgószónak, vagy pedig a nacionalizmust igyekeznek felébreszteni, és az ettől még javarészt érintetlen nemzetiségi tömegeket próbálják szembefordítani a más nemzetiségű uralkodó osztállyal, illetve nemzettel.

Alig lehet kétséges, hogy 1932-ben, a gazdasági válság elmélyülése és a parasztság harcba lépése idején az MNNE vezetői előtt elsősorban az első megoldás lebegett, anélkül mindenesetre, hogy teljesen lemondtak volna a második megoldásról, a német nacionalizmus szításáról. E célkitűzés jegyében fogant az MNNE vezetőségi tagjának, az ifjúradiálisok csoportjába tartozó németbolyi orvosnak, dr. Faulstich Egyednek a Sonntagsblattba írt cikke. „A paraszti rend – írja a cikkíró – az első az országban,” a népi erő ősforrása, az emberiség fenntartója. Mégis ennek osztálynak sorsa évről évre, hónapról hónapra nehezedik. A mezőgazdasági árak a mélyponton vannak, az adósságok, az adók az eget verik. A paraszt nem tud ruhát venni, iparcikket vásárolni, építkezni; egy súlyos betegség, állatvész, rossz aratás közel, hozza az összeomláshoz. Sokan közülük már csak egy általános összeomlásban reménykednek, ez azonban örütség. Nem oldaná meg a mezőgazdasági piac és ár kérdését. A megoldást a cikkíró szerint csak a következő intézkedésektől lehet remélni: az adósságterhek csökkentése valamilyen módon, a földművelés és állattenyésztés sokoldalúvá tétele, az árak javítása a földművesek szervezeti társulása, vagyis értékesítési szövetkezetek révén. Az államnak csökkentenie kell a vámokat, olcsóbbá kell tennie az iparcikkeket, és le kell szállítania az adókat, vagyis határozott agrárpolitikát kell folytatnia¹⁰ – követeli a cikkíró.

Ezek a követelések lényegében megegyeztek a paraszti ellenzék, különösen a Független Kisgazdapárt követeléseivel, és ellenzéki irányba húzták az MNNE-t. Jellemző e tekintetben az a mód, ahogyan a Sonntagsblatt a pacσαι (Zala megye) véres csendőrsortúzra¹¹ és annak parlamenti vitájára¹² reagál.

⁹ Hedwig Schwind: Jakob Bleyer. München, 1960. 145.

¹⁰ Aegidius Faulstich: Bauernnot. S 1932. febr. 21. 1–2.

¹¹ Zusammenstoss zwischen Bauern und Gendarmen. S 1932. febr. 28. 10.

¹² Aus dem Abgeordnetenhaus. S 1932. febr. 28. 3.

Nyilvánvaló, hogy a Sonntagsblatt ilyen cikkeivel nem a kormány, hanem az ellenzék politikáját szolgálta még akkor is, sőt talán így még inkább, ha formálisan nem is tartozott az ellenzékhez, sőt tulajdonképpen politikai szervezetnek sem volt tekinthető.

A Kisgazdapárt észrevette a németiség közeledési kísérletét, és biztatóan reagált rá. A Baja melletti Vaskúton tartott kisgazdapárti gyűlés szónoka, dr. Mojzes képviselő, igaz, hogy revíziós érdekből, az elszakadt nemzetiségek visszaédesgetése érdekében, de mégiscsak hitet tett a nemzetiségi jogok biztosítása mellett. „Egyszóval: pártunk elismeri a magyarországi németiség törvényesen biztosított jogait az iskolában és a közigazgatásban mind a törvény iránti tiszteletből, mind politikai belátásból és bölcsességéből.”¹³ Neuberger Mihály képviselői körútja során Hegyeshalomban hangsúlyozta, hogy a Kisgazdapárt természetesen helyesli a magyarországi németiség nyelvi, kulturális jogainak biztosítását, mert szigorúan demokratikus alapon áll.¹⁴

A hazai németiség és a Kisgazdapárt közötti közeledés első szakaszának mérlegét Bleyer állította fel. Szerinte a Kisgazdapárt népszerűségének forrása a kétségbeejtő helyzetben levő falusi lakosság gondjainak, bajainak felkarolása. Bleyer tehát észreveszi a szociális helyzetben rejlő feszítő erőt, és ezt a maga részéről méltányolja is. „Mindenki szabadon és lelkiismerete szerint követheti meggyőződését – írta –, és ha valakinek az a felfogása, hogy a Független Kisgazdapárt képes a magyar mezőgazdaságot a pusztulástól megmenteni, annak azon kell igyekeznie, hogy az mielőbb abba a helyzetbe jusson, hogy az ország sorsának irányítását átvegye.” Bleyer azonban a Kisgazdapárt által hangoztatott gazdasági és szociális követeléseknek is főlébe helyezi a maga nemzetiségi kívánságait, mondván, hogy elsősorban a németiség fennmaradását kell biztosítani.¹⁵ Bleyer tehát, bár nem akart elébe térülni a Kisgazdapárt felé áramló német paraszti tömegeknek, nem is kötelezte el magát a párt oldalán. Végleges állásfoglalását attól tette függővé, hogy milyen álláspontot foglal el a párt nem a gazdasági-társadalmi, hanem a nemzetiségi kérdésben. Ugyancsak a nemzetiségi jogok biztosításának fontosságát emeli ki, már csak revíziós okokból is, König Antal abban a cikkében, amelyet a magyar revíziós mozgalom egyik vezetőjének, Urmánczy Nándornak a Pesti Hírlap 1932. április 15-i számában megjelent cikkére válaszul írt.¹⁶

Károlyi nemzetiségpolitikai nyilatkozata

Ha a nemzetiségek – köztük különösen a németek – mind ez ideig hiába vártak érdemi megnyilatkozást a nemzetiségi kérdésben az új miniszterelnöktől, a régen várt nyilatkozat végre 1932 májusának vége felé a költségvetés tárgyalása során elhangzott. Károlyi kijelentette, hogy a magyar hatóságoknak és egyéb tényezőknél a nemzetiségek iránti „megértő, testvéri érzelmeit” bőségesen bizonyítja az, hogy a nemzetiségek évszázadok óta megtalálták ebben az országban megélhetésüket, megőrizhették nyelvüket és nemzeti kultúrájukat, és csekély kivétellel jó patriótákká váltak. Továbbra is ez a politikai irányvonal érvényesül – hangoztatta a miniszterelnök. A magyar kormány nagyon boldog lenne, ha határon túli testvéreink is ilyen testvéri bánásmódban részesülnének!

Károlyi nemzetiségpolitikai nyilatkozata az MNNE köreiben csalódást keltett. Dr. Kussbach Ferenc ügyvéd, az MNNE vezetőségének tagja és az 1931-es választáson megbukott képviselőjelöltje, mellesleg Bleyer veje, a Sonntagsblattban megjelent cikkében kevésbé tájékozottnak és túl általánosnak mondja a nyilatkozatot. A cikkíró nem vonja ugyan kétségbe a nemzetiségi állampolgárok egyenlőségének tényét Magyarországon, de mindjárt hozzáfűzi, hogy itt speciális nemzetiségi jogokról, nyelvi és kulturális követelményekről van szó, amelyek a nemzetiségeket mint kollektivitást megilletik. Kussbachnak tehát még mindig a régi liberális individualista felfogással kell hadakoznia. Szívesen hallották volna a miniszterelnöktől – folytatja Kussbach – azt az ígéretet, hogy folytatni akarja az idevágó nemzetiségi rendeletek Bethlen által kezdeményezett végrehajtását. A nyelvi-kulturális jogok érvényesítésére Bethlen annak idején több rendelkezést hozott. Felállították pl. a háromtípusú kisebbségi

¹³ N. O.: Die Gaal Gastonsche Kleinlandwirtenpartei und die Rechte des ungarländischen Deutschtums. S 1932. márc. 13. 3.

¹⁴ Kleinlandwirtebewegung in Wieselburger Komitat. S 1932. ápr. 17. 3.

¹⁵ Jakob Bleyer: Unsere Deutschtumsfrage und die Parteipolitik. S 1932. máj. 15. 1–3.

¹⁶ Anton König: Mehr Klarheit und Eindeutigkeit! S 1932. ápr. 24. 2–3.

iskolát; utasították a hatóságokat az anyanyelv tiszteletben tartására; engedélyezték a MNNE-t; ígéretet tettek a nemzetiségi iskolarendszer további kiépítésére. „Mély sajnálatunkra meg kell állapítanunk, hogy gróf Károlyi Gyula miniszterelnök úr hivatalba lépése óta helyzetünkben semmiféle javulás nem mutatkozik, sőt ellenkezőleg visszaesés tapasztalható.”

A cikk felsorolja a visszaesés néhány szemetszűrő tünetét. A sovinszta körök az utóbbi időben nagyobb befolyásra tettek szert. A hazai németiséget patriótákra és nem patriótákra osztják, utóbbiakon a nyelvükhöz, kultúrájukhoz ragaszkodókat értve. Akadályozzák az anyanyelvet oktató C-típusú iskoláknak vegyes német–magyar tanítási nyelvű B-típusúakká való átalakítását, amelyet Bethlen 1931 nyarán, kevéssel lemondása előtt kilátásba helyezett. Az MNNE szervezkedésének újtájból sem hárultak el az akadályok. Veszprémben és Somogyban még mindig nem folytathat szervezkedést. Moson vármegyében egy év óta szüneteltetik működését. Pest vármegyében pedig még mindig nem hagyták jóvá a három-négy éve megalakult helyi csoportokat; hivatalos jóváhagyásig pedig a helyi csoportok nem folytathatnak alapszabályszerű tevékenységet.¹⁷ A cikk a továbbiakban felpanaszolja azt is, hogy az ifjúságot elvonják a vasárnapi német nyelvű istentisztelettől, törvényellenesen nem anyanyelven oktatják a hittant. A német anyanyelv használata a hatóságoknál szemrehányásra ad okot, és nehezségekre vezet. A hazai németek tudják – fejezi be fejtegetését Kussbach –, hogy a miniszterelnököt a gazdasági kibontakozás munkája teljesen igénybe veszi. Mindamellet remélik, hogy az 1932. május 21-i parlamenti nyilatkozata nem utolsó szava ebben az ügyben, amely ez idő szerint nemzetközi jelentőségű.¹⁸

Német tejtermelők tüntetése a fővárosban

A cikk által említett és várt gazdasági kibontakozás nem következett be. A falura és a parasztságra, falusi kispolgárságra súlyosodó terhek nem enyhültek. Ez a parasztmozgalmak kiszélesedésére vezetett. A parasztmozgalmak egyre inkább magukkal ragadták a zömükben parasztokból álló nemzetiségeket, így a németeket is. Az MNNE ha bár kulturális, de mégis paraszti-kispolgári szervezetként kívánt egzisztálni, nem tarthatta magát egészen távol a német parasztság megmozdulásaitól; különben paraszti jellegét kérdőjelezte volna meg.

Ez a kényszerűség vezette az MNNE-t a gazdasági válság alatti egyetlen nagyobb szabású tömegakciója megrendezésére, amellyel a budai hegyvidék német közép- és kiscgazságainak tejtértékesítési nehézségein akart segíteni. 1932. június 14-én, kedden délelőtt különös kép fogadta a Szabadság tér lakóit és járókelőit. Az MNNE vezetőségi tagjának, Kussbach Ferencnek a vezetésével mintegy 40 Budapest környéki német község 600 megbízottja rendezett tömegtüntetést a tejtörvénynek a nagy tejgazdaságok érdekeit szolgáló szállítási korlátozásai ellen, követelve a tej szabad forgalmának visszaállítását és a tejkartell felosztatását. A Sonntagsblatt tudósítója ezzel a fenyegető hangsúlyú mondattal zárja a tüntetésről adott tudósítását: „Más kérdésekben is ezt az utat kell járni!”¹⁹

A tejkartell frontját a Buda környéki német kiscgazdák tüntetésének nem sikerült áttörnie.²⁰ A tejkérdésben elszenvedett kudarc viszont nemzetiségi szempontból azt jelentette, hogy a gazdasági, szociális helyzetet, ill. az ebből fakadó elégedetlenséget nem sikerült a német nemzetiségi mozgalom

¹⁷ Kussbachnak ezek a panaszai jogosak. Amennyire meg tudjuk állapítani, Veszprém, Somogy, Moson megyékben 1932-ben egyetlen helyi csoport sem alakult, Pest megyében is csupán egy. Ezt három más, még 1930-ban alakult csoporttal együtt csak 1934-ben hagyták jóvá. (Paul Flach: Die behördlichen Bestätigungen des UDV (1924–1940) und des VDU (1939–1943). München, 1971. 30–31, 23–25, 16–17, 19–23.)

¹⁸ Franz Kussbach: Zur Erklärung des Ministerpräsidenten Grafen Károly über die Minderheitenfrage. S 1932. máj. 29. 1–3.

¹⁹ Grosse Massenkundgebung der Bevölkerung in den Ofner Bergen gegen die Milchverordnung. S 1932. jún. 19. 3–5.

²⁰ Die Milchfrage vor neuen Entscheidungen. S 1933. jan. 8. 3. Franz Kussbach: Schöne Versprechungen und andere Taten. S 1933. febr. 19. 2. Der freie Milchverkehr kommt, aber wie? S 1934. dec. 9. 5.

erőforrásává változtatni. A hiányzó belső erőt azonban talán az a nagyszabású, világtörténelmi jelentőségű változás pótolhatta, amely Németországban a szélsőjobboldal, a nemzetiszocializmus rohamos térhódításával kapcsolatban kibontakozóban volt, és amely nem csupán új tartalmat adhatott a német nép országhatárokon átnyúló egyetlen egységét valló népközösségi (*Volksgemeinschaft*) gondolatnak, hanem minden eddigénél nagyobb erővel vértézhetette azt fel.

A nemzetiszocializmus és Magyarország

Magyarországon a nemzetiszocializmus előretörését elsősorban a német erő gyarapodásaként, a Versailles és a Párizs környéki békediktátumok elleni harc, a revíziós törekvések erősödéséeként üdvözölték. Csak kevesen voltak, akik ezt az erőgyarapodást Magyarországra nézve veszélyesnek, a revíziót afféle danaoszi ajándéknak tekintették, és észrevették a nemzetiszocialista világnézet ragályát. Az MNNE vezetőinek és a Sonntagsblattnak álláspontja természetesen az első csoportéhoz állt közel. A Sonntagsblatt egyszerűen leközi a Magyarorszag 1932. június 21–22. számában megjelent, állítólag egy német politikus tollából származó A Pápen-kormány feladatai és a Hitler-mozgalom c. cikkének fontosabb részeit. A cikk azt bizonygatja, hogy Hitler békés revízióra törekszik, nem ismeri el a Párizs környéki békeszerződéseket, nem véve ki Burgenlandnak Ausztriához való csatolását sem. A német „Drang nach Osten”-t a cikk szerint szó szerint kell venni: az keletre és nem délkeletre, vagyis nem Magyarország felé irányul. „Ausztria és a szudétánémet terület felszabadítása, ill. ezeknek Németországhoz való csatolása a legcsekélyebb mértékben sem fogja megzavarni azt a becsületes jó viszonyt, amelyet Hitler Németország és egy felszabadított Magyarország közt meg akar teremteni.” Vagyis – mint a cikk megfogalmazza: – „A nemzetiszocializmus győzelme a magyar revíziós törekvések győzelmét fogja jelenteni.”²¹ Ebből a feltételezésből kifolyólag a Sonntagsblatt minden megrendülés nélkül közli a nemzetiszocializmust Németország legnagyobb pártjává emelő 1932. július 31-i németországi választások eredményét.²²

Vita a népközösségről

Hogy a magyarországi német kérdés nem csupán magyar ügy, hanem a németországi változások során fontos külpolitikai érdekű problémává, a birodalmi német–magyar kapcsolatok lényeges elemévé válhat, arra az az izgalmas történet-ideológiai és politikai vita mutatott rá, amely 1932 júliusában a Bethlen István által irányított és Székfü Gyulától szerkesztett nagy tekintélyű folyóiratban, a Magyar Szemlében elkezdődött. A vitát a német népiségtörténet Magyarországon is jól ismert képviselőjének, Otto Albrecht Isbertnek A magyarországi németiség birodalmi német szempontból c. tanulmánya indította el.²³ A szerző fejtegetéseiben abból indul ki, hogy a háború utáni német közvéleményben az állami német (*staatsdeutsch*) felfogás a népi német (*volksdeutsch*) felfogásnak adta át helyét, amelyet azonban nem szabad a régi pángermán vagy allddeutsch gondolattal összetéveszteni, minthogy ez utóbbiak is „staatsdeutsch” fogantatásúak. A „volksdeutsch” gondolat viszont a nyelven túlterjedő, a nyelvnel fontosabb származást is magában foglaló népi élmény, amely elsősorban a tősgyökeres parasztságban, nem pedig a vándorló kézműves- és napszámos-rétegekben él. Ez a népi német felfogás természetadta egységben fogja össze az anyaországbeli, a határmenti és a külföldi németiséget, és az előbbi szenvedélyesen érdeklődik az utóbbiak iránt.

A birodalmi németiségnek a határ menti és a külföldi németiséggel való kapcsolatában Isbert szerint három irányzat figyelhető meg. A kismémet–porosz vagy a nagymagyar álláspont csak az államot látja és nem a népet. A „nemzet” ebben a felfogásban inkább a felső rétegeket jelenti (állam-nemzet). A nagynémet irányzat viszont – amelynek egy nem létező kismagyar álláspont felel meg – csak a népet látja és nem az államot; a nemzetet a nép egésze foglatának tartja. A harmadik

²¹ Hitler und Ungarn.S 1932. jún. 26. 8.

²² Ergebnis der Reichstagswahlen in Deutschland.S 1932. aug. 7. 4–5.

²³ *Isbert Otto Albrecht: A magyarországi németiség birodalmi német szempontból. Magyar Szemle 1932. júl. XV. k. 231–240.*

irányzat együtt, egymás mellett látja a népet, nemzetet és államot; nemzet helyett szívesebben beszél kultúráról vagy sorsközösségről, amelynek vagy egy egységes államnép a hordozója, vagy pedig olyan különböző népek, amelyek egy államiság keretében közös munkára szövetkeztek.

A további fejlődés útjai ködbe vesznek. Még a mérsékelt irányzat hívei közt is vannak, akik a magyarságot a németiség legnagyobb „népi ellenségének” tartják, amely nem annyira fizikai, mint inkább lelki erőszakkal, a német öntudat aláásával fogyasztja a német népiség állományát. Ezt az álláspontot örömmel hallják azok a magyarok, akiknek a németiség beolvasztása a céljuk; Nagy-Magyarország feltámadásának hívei azonban aligha örülnek neki. A helyzet azonban korántsem reménytelen. A magyar és a német álláspont találkozhat egymással a depolitizált és inkább érzelmileg felfogott, a földhöz, a tájhoz, a környezethez kötött *honszeretet* (és nem *hazaszeretet*, amely nyilvánvalóan politikai tartalmú) érzésében. „A hon élménye az, ami a magyarországi németiséget a magyarsággal összekapcsolja. Ezt az állam nem veheti el tőle, és nem pótolhatja. Úgy látszik, ez az az alap, amelyen az egész kérdés pozitív értelemben megoldhatónak tűnik. A népi élménynek azonban egészen más helye van az emberi lélekben.”²⁴

Isbert írása harcias és őszinte. Bejelenti, hogy vége van a bismarcki államnemzet koncepciónak, amikor a németiség az állammal azonosította magát, és legalábbis a külkapcsolatok, a diplomácia szintjén semminemű érdeklődést nem mutatott a külföldi, sőt a határ menti németiség iránt sem. A népi nemzet koncepció nem ismer államhatárokat, és a világ egész németiségét felöleli. Ez a német külpolitikának Stresemann külügyminiszter által 1925 óta nyíltan hirdetett hivatalos irányvonala. Ahogy Stresemann, úgy Isbert is hangsúlyozza, hogy az egész világ németiségét összekötő kapcsolat nem politikai, hanem kulturális. Az a körülmény azonban, hogy a németiség a népi német felfogás szerint elsősorban nem nyelv, hanem származás, valamiféle ontológiai adottság vagy metafizikai rejtély, magában foglalja a német jelleg megváltozhatatlanságát és következésképpen az elhalt népiség-vonások – pl. a nyelv – újjáéledésének lehetőségét. Ez a felfogás – legalábbis a kelet-európai németiség nagy részét kitevő parasztság esetében – kizárja az – akár önkéntes – asszimiláció lehetőségét, és elvi alapot teremt a disszimilációnak. Ez a célkitűzés a fejlett kapitalista államok törvényét képező asszimiláció, a természetes vagy az önkéntes asszimiláció nyílt elutasításával és a disszimiláció burkolt hirdetésével hangsúlyozottan apolitikus jellege ellenére is magában rejtje az államnemzettel való politikai összeütközés veszélyét és ezáltal a kulturális népiség-eszme politizálódását. Ezt a tendenciát erősíti a német nemzetiség anyaoszága kultúrájában való részvételének, a kulturális kölcsönösségnek tételezése, de még inkább a hazaszeretnek tagadása és *honszeretettel*, lényegében a szülőföld szeretetével való behelyettesítése. Isbert helyesen látja a hazaszeretet politikai és a *honszeretet* ösztönös, emocionális tartalma közötti különbséget, de az előbbi elutasításával és az utóbbi igenlésével tovább lazítja az államnemzethez fűződő kapcsolatokat.

Isbertnek súlyos mondanivalójú és szókimondóan őszinte megnyilatkozása nagy feltűnést keltett, és vitát váltott ki. Még a szemle ugyanazon számában Mályusz Elemér szólt hozzá a kérdéshez,²⁵ egyben a szerkesztőség álláspontját is tolmácsolva. Két német népiségtörténeti munka ismertetésén keresztül mutatja be az új német kulturális nacionalizmust, nem szembefordulva vele, hanem követésére buzdítva. A magyar kulturális nacionalizmusnak Mályusz felfogása szerint csupán a tárgyilagosságban, más népek történeti teljesítményeinek elismerésében és saját történeti koncepciójába való beépítésében, az egyoldalú paraszt orientáció kiküszöbölésében kell különböznie a némettől. Mályuszt itt nyilván rabul ejtették a német népiségtörténet valóban imponáló szakmethodikai eredményei, és ennek legfőbb történeti képét gondolta át és helyesbítette magyar szempontból, történetelméletét, de különösen történeti-politikai koncepcióját azonban nem.

Tanulmányának értéke nem is a német népiségtörténet adaptálásában van, hanem a nemzetiségi kérdésben és a nemzetiségpolitikában való helyes állásfoglalásában még akkor is, ha állásfoglalása itt-ott revíziós, nacionalista elszíneződést mutat. Mályusz ugyanis így ír: „S ha kívánjuk és követeljük, mégpedig joggal, a megszállott területek magyarsága számára az anyanyelv használatát, az iskolázás

²⁴ *Isbert*: i. m. 240. Vö. *Gündisch Guido*: A nemzeti eszme fejlődése a németiségnél. Magyar Szemle, 1928. márc. II. k. 259.

²⁵ *Mályusz Elemér*: Az új német nacionalizmus történetírása. Magyar Szemle, 1932. júl. XV. k. 241–253.

lehetőségét, a kulturális fejlődés és energiakifejtés biztosítását, nem szabad elzárkóznunk a csonkaországban élő nemzeti kisebbségek hasonló óhajai elől sem. Mi természetesnek és szükségesnek találjuk, hogy mindazon óhajai teljesítenek, amelyek kulturális szabadságukhoz szükségesek. Tehát iskoláztatásuk elemi és középfokon anyanyelvükön történhessék, közigazgatási tisztviselőiket, tanítóikat, papjaikat maguk válaszhassák, s ha egyszer odáig fejlődnek, akár külön főiskolájuk is lehessen. Még ha el is tekintünk attól, hogy mindezeket a jogokat az elszakított magyarság számára is szükségesnek tartjuk, az eszélyesség magában is ez óhajok teljesítése mellett szól. A felébredt német kulturális nacionalizmus következtében ugyanis nem remélhetjük, hogy a németiség ezután – noha eddig is, mint éppen Isbert könyve mutatja, csak leváló kis töredékeivel csatlakozott az államalkotó néphez – növelhetné a magyarság számát. Ilyen asszimilálás lehetősége már elmúlt, s különben is általa csak a külsőségeken lovagló türelmetlen magyarok számát növelnők. Csak az történhetnék meg, hogy németiségünk – az óhajok teljesülése nélkül – nem nyeri el az alkalmat a művelődésre, amelyre szüksége volna, s a Bakonyban továbbra is 17% maradna az analfabéták száma. Ebből az elmaradottságból a magyarságnak semmi haszna nem volna.”²⁶

Mályusz eszerint valóságnak tekinti Isbert elképzelését az egész, így a magyarországi németiséget is átható kulturális nacionalizmusról – utóbbiban egyébként tévedett –, és levonja az ebből adódó logikus következtetéseket. Le kell mondanunk a németiség asszimilációjáról, amelyet ő különben sem tart ideálisnak, és meg kell adnunk a németiségnek a társadalmi érvényesüléshez szükséges összes kulturális eszközöket a szabad nemzetiségi tisztviselőválasztástól egészen a nemzetiségi főiskoláig. Ez nem csupán az utódállamok magyarságának hasonló helyzetbe hozásáért fontos, hanem a (magyar) anyanemzet szempontjából is, mert csak így nyer a magyarországi társadalom a nemzetiségekben az államnemzettel egyenlően kiművelt és velük egyenlő teljesítményre képes munkatársat.

Míg Mályusz Elemér tanulmánya elsősorban a kérdés történettudományi vonatkozásait boncolgatja, és csak mellékesen érinti a nemzetiségi politikát, a liberális meggyőződésű Gratz Gusztáv, az MNNE elnöke elsősorban Isbert cikkének a magyar–német viszonyt és a magyar nemzetiségi politikát érintő politikai vonatkozásait latolgatja kritikai hangvételű cikkében.²⁷ Gratz elfogadja Isbert kiindulópontját, és az állami közösség (*Staatsgemeinschaft*) és a népközösség (*Volksgemeinschaft*) általa problematikusnak tartott viszonyát állítja vizsgálódásainak középpontjába. Isbert – írja Gratz – azt állítja, hogy a német népközösség elismertetésére irányuló törekvés teljesen független az aldeutsch irányzattól, amely Németországnak a nemzetközi küzdőtéren való erőteljesebb föllépésére, a gyarmati terjeszkedésre és a külföldi németiség támogatására összpontosított. A népközösségi mozgalomnak nyilvánvalóan nincsenek ilyen céljai. Viszont ez is fejleszteni akarja az egységes kultúrájú német néphez való tartozás tudatát, és istápolni igyekszik a külföldi németiséget. Ez arra vall, hogy a népközösségi és az aldeutsch mozgalmak között nem csupán különbségek, hanem egyezések is vannak. Köztudott, hogy az aldeutschok sem akartak minden németet egy államban egyesíteni, noha mindegyiket támogatták. A népközösségi eszme tehát Gratz felfogása szerint nem merőben új eszme, hanem csupán az aldeutsch gondolat új, javított és finomított kiadása.

Az állami közösség világos és egyértelmű fogalmával szemben a népközösség, amennyiben túlmege a nyelven, és a kultúrára vagy különösen a közös fajra vagy leszármazásra is kiterjed, eléggé szétfolyó fogalomná válik Gratz szerint. Tagadhatatlanul ilyen közösség is létezik a sok más – vallási, foglalkozási, gazdasági stb. – mellett, de bajosan lehet azt állítani, hogy ez lenne a legerősebb közösség. Nem lehet a népközösséget „államfeletti” fogalomnak sem felfogni, mert ilyen egyszerűen nincs. A nemzetiségi törekvéseknek ez idő szerint két legerősebb motívuma, a többséggé válás vagy a kisebbségként való megmaradás kaphat ugyan erősítést a népközösségi gondolattól, de nem olvadhat fel benne. A népközösségi eszme konkrét szervezeti formát sem ölthet, mert államfeletti szervezetek ez idő szerint ugyancsak nincsenek.

Még nagyobb gondot jelent Gratz szerint az, hogy gyakorlatilag a népközösségi kapcsolatokból nehezen lehet kiszűrni a politikát. Ez pedig nemcsak bizalmatlansággal töltheti el a nemzetiségi államokat, hanem ki is élizheti a nemzetiségi kérdést. „Az a körülmény, hogy a népközösség eszméjének apostolai, mint pl. Isbert is, akkor, amikor meggyőződésük mellett sikraszállnak, oly

²⁶ Mályusz: i. m. 248.

²⁷ Gratz Gusztáv: Állami közösség és népközösség. Magyar Szemle, 1932. aug. XV. k. 297–307.

nyilvánvaló rokonszenvvel beszélnek azokról a mérsékelt német körökről, amelyek Magyarországon a német mozgalom radikalizálódását és az ellentétek fokozott kiéleződését tartják kívánatosnak, igen erősen gondolkozásba kell hogy ejtsen bennünket. Ezeknek a nézeteknek a magyar politikában való érvényesülése esetében teljes mértékben kitörne az a harc a magyarság és a német kisebbség között, amelynek elkerülése nézetem szerint úgy a magyar államnak, mint a német kisebbségnek elsősorú érdeke. Hogy egy harcban ki fog felülmárni, azt a harc előtt sohasem lehet tudni, de tudni lehet azt, hogy minden háború mindkét részen áldozatokat követel, amelyeket könnyelműen felidézni nem szabad.²⁸

Leghelyesebb tehát a kisebbségi kérdést Gratz véleménye szerint az állam és a kisebbségek közti közvetlen tárgyalások útján elintézni. Az állam a kisebbségi jogokkal kapcsolatban is gyakorolhatja azt a türelmet, amit a vallási jogokkal kapcsolatban. „A kisebbségi kérdések terén is az ideális állapot elérését annál inkább remélhetjük, minél inkább ragaszkodunk ahhoz a felfogáshoz, hogy egyes kisebbségi népcsoportok, melyeknek törekvései szigorúan annak az államnak kereteiben mozognak, amelyhez tartoznak, egyedül nyelvi és kulturális érdekeik kielégítését kívánják és nem más államokban élő és ott államalkotó fajrokonaikkal való közösségüknek elismerését. Hogy igen sok államban még nem sikerült a célt biztosítani, azt megengedem. A fejlődés a kisebbségi jogok irányában még nincs befejezve. De eredményes befejezését nem könnyítjük, hanem ellenkezőleg megnehezítjük, ha olyan kapcsolatok létesítésével, amelyek az országok határain túlterjednek, fokozzuk a kisebbségekkel szemben fennálló bizalmatlanságot.”²⁹

Gratz tárgyilagos és józan álláspontot foglal el a népközösségről kerekedett vitában. Nem tagadja mint egyfajta közösségnek létezését, de tagadja, hogy a legfontosabb, a meghatározó jellegű közösség volna, és tagadja ennek realizálhatóságát, legalábbis a fennálló helyzetben. Gratznak általánosságban, de különösen a magyarországi helyzetet illetően teljesen igaza van. A népközösség eszméje a hazai németiségnek leginkább a felső rétegét, a polgári értelmiséget, az MNNE vezetőségét, Bleyer Jakab egyetemi tanár ügyvezető alelnököt, még inkább az ifjúradiálisokat, Faulstich Egyed németbolyi, Mühl Henrik bonyhádi orvost, Basch Ferenc egyleti titkárt és társait érintette, tömegeit még nem hatotta át. A hazai németiség – ellentétben pl. az erdélyi szászokkal – sosem alkotott olyan nagymúltú, fejlett politikai öntudatú nemzetiséget, amely őt a magyarságtól határozottan és minden téren elkülönítette volna. Németiségük jószereivel csupán nyelvi közösség volt, amelynek egész kultúrkincse a népviseletben, népszokásokban, népdalokban és a nehéz, darabos paraszti nyelvben merült ki, amely aligha volt versenyképes a minden oldalról kiművelt magyar nyelvvel szemben. Saját történeti hagyománya sem volt elég erős ahhoz, hogy ellensúlyozza a történeti-kulturális szempontból roppant öntudatos magyarság vonzóerejét. A hiányzó belső ellenálló erőt külső támogatás sem pótolhatta.³⁰ Ha tehát Gratz azt írja, hogy a hazai németiség törekvései szigorúan a magyar állam keretei között mozognak, és semmiképpen sem igénylik más államokban élő és ott államalkotó fajrokonaikkal való közösségüknek elismerését, hanem csupán meglehetősen szerény nyelvi és kulturális jogaiknak – minden külső hatalom beavatkozása nélkül – a magyar állam által való tiszteletben tartását és az államalkotó magyar néppel való további harmonikus együttműködést, úgy ebben tökéletesen igaza van. Gratz elgondolása csak akkor bizonyulna hibásnak, ha a kormány nem lenne kész vagy képes a magyarországi németiség minimális kulturális igényeinek kielégítésére. Ugyanis az ennek eléréseért vívott harc már nyilvánvalóan túllépné a kulturális kereteket, óhatatlanul politikai jelleget öltene, és nagy valószínűséggel a hagyományos magyar–német jóviszony megromlására, sőt esetleg a két nép konfrontációjára vezetne. Ennek a harcnak kimenetelét ugyan nem, de azt előre lehetett látni, hogy mindkét népnek súlyos, nehezen jóvátehető károkat okozna.

Bleyer, az MNNE ügyvezető alelnöke, ha nem is tette teljesen magáévá Isbert felfogását a népközösségről, nem osztotta Gratz elutasító álláspontját sem. Bleyer a hazai németiséget a politikai magyar nemzet tagjának vallotta ugyan, sőt elismerte bizonyos, a különböző népi kultúrákat átboltozó közös népfölötti kultúra létezését is Magyarországon, de a hazai németiséget ugyanakkor a nagy német népközösség elválaszthatatlan részének tartotta, és Isberthez hasonlóan a nemzetiséghez tartozásnak az

²⁸ Gratz: i. m. 306.

²⁹ Gratz: i. m. 307.

³⁰ Das Schicksal der Deutschen in Ungarn. Bonn, 1956. 13E–15E.

objektív, a nyelven túl az egész fizikai és lelki habitust is magában foglaló kritériumait emelte ki.³¹ A különböző elvi kiindulópont ellenére azonban mindketten a gyakorlati nemzetiségpolitika alfájának és ómegájának tekintették a németiség minimális nyelvi, kulturális és közigazgatási kívánásainak kielégítését. Bleyer a Bethlen-kormányzat idejében minden hirtelen felmerülő vagy akár lassan felhalmozódó nehézség ellenére is végső soron hitt ezeknek a valóban elég szerény céloknak realizálásában.

Bleyer politikai vívságának kezdete

Ebben a hitében ingatta meg Bleyert a Károlyi-kormány politikája, amely az 1932. májusi parlamenti nyilatkozat után is változatlanul csak közönyt és érdektelenséget mutatott a hazai németiség követeléseire. A Bleyer által olyan energikusan sürgetett iskolareform, a C-típusú kisebbségi iskolák B-típusúakká változtatása, amely már 1930–31-ben sem haladt előre, most teljesen megakadt. Ennek kettős következménye lett. Egyrészt újból kiváltotta a birodalmi német körök már többször megnyilvánult elégedetlenségét, amely nem csupán a sajtó élesedő hangjában jutott kifejezésre, hanem – mint erre már utaltunk – a német–magyar tárgyalások meghiúsulásában is, másrészt egyre növekvő pesszimizmussal töltötte el Bleyert a magyarországi német kérdés prespektíváit illetően.

Amikor Gratznak Isberttel polemizáló cikke a Magyar Szemle 1932. augusztusi számában megjelent, Gratz megfigyelése szerint Bleyer depressziós hangulata mélypontjához érkezett a németiség érdekében tervezett reformjai kése delme, a Károlyi-kormány minden megértést nélkülöző politikája miatt.³² Ez a kétségbeesett lelkiállapot jutott kifejezésre 1932. augusztus 6-án szülőfalujából, Dunacsébből Gratzhoz írt levelében. Lényegében igazat ad Gratznak Isberttel folytatott vitájában. Ő is kezdettől egészen mostanáig azon a felfogáson volt, hogy Magyarországnak saját magának kell és fogja is megoldani a német kérdést. Mostanára elvesztette ezt a reményét, és arra a következtetésre jutott, hogy Magyarország sohasem fogja saját magától megoldani ezt a kérdést. A magyarosítás még soha nem volt olyan kíméletlen, céltudatos és átfogó, mint napjainkban. Így 15 éven át követett politikája zsákutcának bizonyult, és eléje mered a nagy kérdés: „Quid nunc?” Annak semmi értelme, hogy a magyarországi németiség akár a Népszövetséghez, akár más nemzetközi fórumhoz forduljon nemzetiségi jogainak kicsikarására. Itt csak a német birodalom, ill. a világ németisége segíthet. „Ha a német birodalom és a világ németisége valóban meg akarják menteni az egyes német népcsoportokat, akkor éppen Magyarországgal szemben minden rendelkezésre álló eszközt fel kell használniuk. Akkor majd megmutatkozik, vajon Magyarország ellenálló ereje-e nagyobb, vagy az össznémetiség átütő ereje. Ha igen, úgy a magyarországi németiség el van veszve.”³³

Bleyer levelében reflektál Gratz cikkének arra a kitételére, amely párhuzamot von a vallási türelem és a nemzetiségi politika fejlődése között, ami azt bizonyítaná, hogy a nemzetiségi politikában sem kell egy különben is elérhetetlen államfőlötti megoldáshoz folyamodni. Bleyer egyetért ezzel, reméli azonban, hogy a nemzetiségi egyenjogúságot évszázados véres háborúk nélkül sikerül majd megvalósítani. A kisebbségek valójában nagyon elégedettek lennének, ha az egyházak jogaival és szervezkedési szabadságával rendelkezniének. A német népközösségi eszmében sincs Bleyer szerint semmi újság. Ilyen népközösségben éltek évszázadok óta a balti németek, ami egyáltalán nem érintette hazafiságukat vagy államhűségüket. Ugyanez volt a helyzet a reformáció óta az erdélyi szászoknál is. Igaz, az erdélyi szászok és a magyarok közt volt bizonyos feszültség, ami a magyarok és svábok közt a múltban sohasem létezett, és a jövőben sem szabad léteznie, de ez a feszültség nem a szászok népi és kultúrközösségi öntudatából, hanem az erdélyi fejedelemségben kialakult államtudatukból eredt.

„Úgy vélem, világosan látom – írja Bleyer szó szerint –, hogy a magyarországi németiség előtt csak két út áll: vagy aláveti magát a magyar asszimilációs törekvéseknek, vagy pedig a nagy németiségre

³¹ *Jakob Bleyer*: Nation, Volk, Nationalität. Nation und Staat 1930. Febr. III. Jg. H. 5. 283–293. – A cikk legfontosabb részeit reprodukálja *uő*: Nation, Volk, Nationalität. S 1930. márc. 9. 1–5.

³² *Gustav Gratz*: Deutschungarische Probleme. Bp., 1938. 16–17.

³³ *Gratz*: i. m. 17. – Bleyer levelét közli *Johann Weidlein*: Geschichte der Ungarndeutschen in Dokumenten 1930–1950. Schorndorf, 1959. 55–57.

apellál. Hogy ez az utóbbi lépés bizonytalan, és mindkét fél számára káros lehet, az kétségtelen. Ami engem illet, kész vagyok a jogért és igazságért küzdeni és szenvedni. (A jog és igazság a magyarországi németiség oldalán van, a magyarságnál a hatalom és a fölényes, gátlás nélküli taktika.) De nem tudom, hogy egy ilyen harcban fizikai erőmmel és szellemi képességeimmel meg tudom-e állni a helyemet. Ezért már hosszú idő óta igen nyomott és fájdalmas hangulatban vagyok.

Ahogy velem közölték, a miniszterelnök akart veled és velem beszélni. Én azt üzentem neki, hogy nem szívesen szakítanám meg szabadságomat, mire a megbeszélést augusztus 27-ére elhalasztották. Én ettől a megbeszéléstől – őszintén szólva – semmit sem várok; jelentősége csupán egy Budapest és Berlin közti megbeszélésnek lenne.”

Bleyer tehát 1932 nyarán feladta reményét a hazai német kérdés belső erőikkel való megoldásában, és már csupán külső birodalmi német támogatásban reménykedett, aminek azonban veszélyeivel is tisztában volt. Röviddel e levél megérkezése után, az MNNE évi közgyűlésének előkészítése során Gratz találkozott Bleyerrel. Igyekezett őt kiragadni pesszimizmusából annak bizonygatásával: semmi jele annak, hogy a hazai németiség az elnemzetietlenítés útján haladna. Ilyesmiről legföljebb a városokban lehet szó, ahol azonban a németiség már nem játszik különösebb szerepet. Gratz kitért az 1930-as népszámlálás akkor ismertté vált adataira is, amelyek valóban a németiség számának csökkenéséről számolnak be. Ezek azonban Gratz véleménye szerint nem irányadók, mert tudomása szerint sok német a rábeszélés hatására magyarnak vallotta magát. A magyarosítási tendenciák azonban nem fognak tartósaknak bizonyulni; hatásuk a vidéken különben is elenyésző. Az iskolareform késedelme sem ok a kétségbeesésre. Egy évi késedelem még nem jelent katasztrófát. Károlyi miniszterelnök valóban nem sok érdeklődést mutat a német kérdés iránt, de a kormány igen. Új tárgyalásokat kell kezdeményezni a kormánnyal!

Attól viszont, hogy a magyarországi németiség érdekében külső segítséget vegyen igénybe, határozottan óvta Gratz Bleyert, nemcsak a magyar szuverenitás védelmében, hanem azért is, mert egy ilyen külső beavatkozás megmakacsolná a magyar politikusokat, és megrontaná a magyar–német viszonyt is. De elvi álláspont és az is ellene szól a birodalmi német beavatkozásnak, hogy Németországban nem ismerik a hazai németiség mentalitását.³⁴ Gratz – mint ismeretes – ezt az álláspontot képviselte azon a tárgyaláson is, amelyet 1931 tavaszán Schön báró budapesti német nagykövet kezdeményezett vele mint az MNNE elnökével a magyarországi németiség helyzetéről.

Mint a későbbi fejleményekből kiderül, Bleyert Gratz fejtegetései aligha győzték meg. 1938-ból visszatekintve Gratz maga is végzetesnek tekinti a Károlyi-kormány tétlenkedését a német kérdésben, amelyet az utána következő kormányok is folytattak. A Károlyi-kormány idején honosodott meg az élesebb hangvétel a magyar–német kapcsolatokban, nyert polgárjogot a pesszimizmus, amelynek tükré a Bleyer-levél. Mindez Gratz megítélése szerint végelemzésben az MNNE-n belüli szakadáshoz, a Volksbund megalakulásához vezetett.³⁵

A Gratz–Bleyer közti eszmecsereből úgy tűnik, mintha Bleyer teljesen elvesztette volna hitét a magyarországi német kérdés törvényes, mind a két fél érdekeivel számoló megoldását és az MNNE működésének értelmét illetően, és a visszavonulás gondolatával foglalkoznék. Vele szemben Gratz látszott annak, aki a csalódások, nehézségek közepette is rendületlenül hisz a mozgalom jövőjében, és el van szánva az MNNE további vezetésére. A valóságban mindez fordítva történt. Az MNNE hagyományosan Szent István napján, augusztus 20-án összeült és viharos körülmények közt tanácskozó IX. közgyűlése meglepődött tanúja lehetett a mindig higgadt és megfontolt Gratz elnöki, a szélsőségekre hajlamos, rebellis természetű Gündisch alelnöki tisztségéről való lemondásának és „minden hatalom” Bleyer kezében összpontosulásának, amelyet csak óvatosan kérdőjelezett meg az ifjúradikálisok programjával fellépő németbolyi orvos, Faulstich Egyed.

³⁴ Gratz: i. m. 19.

³⁵ Gratz: i. m. 20–22.

³⁶ Gratz: i. m. 22–23.

Minden hatalom Bleyer kezében?

A IX. közgyűlés, az utolsó, amelyen Bleyer részt vett, bővelkedett drámai eseményekben. A közgyűlés döntött a Bleyer–Gündisch közt újból fellángoló vitában, megszabadítván Bleyert egyik veszélyes egyesületen belüli vetélytársától.³⁷ Az ügy előzménye az volt, hogy Gündisch egy bel- és külföldön egyaránt terjesztett körlevélben diktatórikus módszerek alkalmazásával, az alkotó gondolatok elnyomásával, az egyesületnek nyelvi-kulturális feladatokra való korlátozásával, az égető gazdasági problémák kirekesztésével vádolta Bleyert. Ezenkívül az MNNE ellenlábásával, Bonitz Ferencsel kötött választási paktumot, és a Sonntagsblatt ellenlapjába, a Landpostba írt az MNNE és személy szerint Bleyer tevékenységét bíráló cikkeket. Ezért a ténykedésért az MNNE végrehajtó bizottsága három ízben, 1931. augusztus 19-én, 1932. február 1-én és 7-én elítélte.

Gündisch a közgyűlésnél megfellebbezte a végrehajtó bizottság február 7-i határozatát. Fellebbezését indokoló beszédében nem tagadta, sőt szaporította, bár jelentőségében csökkenteni igyekezett az általa felhozott vádakat. Kritikáját most sem tudta elvi szinten tartani. Ő, aki korábban éppen a gazdasági és – legalábbis burkoltan – a politikai szervezkedés elhanyagolásával vádolta az MNNE-t, most önmagával ellentétben éppen az egyetben állítólag folytatott gazdasági és politikai tevékenységet róta fel, könnyű ríposztra adva lehetőséget Bleyernek. Bleyer szenvedélyes erejű válasza után a közgyűlés bizalmatlanságát fejezte ki Gündisch alelnök személye iránt, és szabad utat engedett az alapszabályzat 9. §-a Gündischre való alkalmazásának, ami az egyletből való kizárást is lehetővé tette.

Gündisch lemondásánál sokkal nagyobb horderejű és nagyobb feltűnést is keltő személyi esemény volt Gratz lemondása elnöki tisztéről. Gratz annak idején *homo novus*ként és a Bethlen-kormány bizalmi embereként került a német mozgalomba, az MNNE elnöki székébe. Bár szívesen elismerte, sőt szükség esetén hangsúlyozta is német származását, ő már – igazat kell adnunk Macartneynak – inkább magyar volt, mint német. Az egylet élén sem annyira német vezetőként, mint inkább a németek és magyarok közti közvetítőként tevékenykedett.³⁸ Ideológiai-politikai felfogása mérsékelt volt Bleyerénél – ezt árulta el a népközösség kérdésében elfoglalt álláspontjával –, gyakorlati politikai lépéseiben viszont nemcsak képzetesebb, de ügyesebb és szerencsésebb is alelnökénél. Az MNNE vezetőségéből való kiválása érzékeny veszteség volt. Egy olyan védőpajzsot vont el az egyesület elől, amely eddig sok rosszindulatú támadást elhárított.

Gratznak a közgyűlés délutáni ülészakán elmondott beszédét bátran politikai végrendeletnek is tekinthetjük. Az elnök – visszatekintve az MNNE megalapításának időszakára – kettős célkitűzés szolgálatával indokolta az egylet alapítását. Egyik célkitűzés a hazai német nyelv, szokások, hagyományok, egyszóval a német népiség fenntartása és továbbfejlesztése, a magyarsággal való legőszintébb politikai együttműködés alapján; másik pedig a nemzetiségi jogok érvényesítésén keresztül a nemzeti egység erősítése és olyan nemzetiségi rendezés elősegítése, amely egyrészt például szolgálhat a nemzetiségi kérdés megoldására, másrészt hivatkozási alap lehet az utódállamok magyarsága számára ugyanazon jogok követelésére. Gratz mindkét célt ma, nyolc év múltán is változatlanul időszerűnek tartja. Éppen ezért fájdalommal tölti el, hogy megvalósításuk az utóbbi időben törést szenvedett. Ez nem a kormánynak, de nem is a németeknek hibája, hanem a magyar társadalom befolyásos egyházi és világi köréi és a különböző alárendelt kormányserveké.

A nemzetiségpolitika végrehajtásában jelentkező ellenállásra a hazai németiség nagyon helyesen nem a mozgalom radikalizálódásával válaszolt, hanem további közeledési kísérlettel. Ezt az álláspontot csak helyeselni lehet. „A magyarság és németiség közti ellentétek előidézése és kiszélesítése hazánkban szilárd meggyőződés szerint mindkettőre nézve csak végzetes lenne: végzetes az ország számára és végzetes a magyarországi németiség számára. Ez megmérgezné Magyarország viszonyát a német birodalomhoz is, ami nagyon sajnálatos lenne.”³⁹ De nem lehet ok a hazai német politika irányának

³⁷ *Hans Beyer*: Die ungarländische Deutschumsfrage im Spiegel der diplomatischen Gespräche zwischen Budapest und Berlin. – Gedenkschrift für Harold Steinacker (1875–1965). München, 1966. 310–311 ²²jegyzet, 312 ²⁴jegyzet.

³⁸ *C. A. Macartney*: Hungary and their successors 1919–1937. London–New York–Toronto, 1965. 452.

³⁹ Jahres-Generalversammlung des Ungarländischen Deutschen Volksbildungsvereins am 20. August 1932 in der Ofner Redoute. Szenografálta és gépelte Kugel Ernő, az MTI munkatársa. 153.

megváltoztatására a magyar társadalom egy része által követelt asszimilációs politika sem, amely ha nem spontán, hanem erőszakos, feltétlenül bukásra van kárhozzátva. Gratz óvott a helyzet dramatizálásától, mintha ti. ez újabb fejlemények a magyarországi németiség létét tennék kockára. Ezt sem az asszimiláció, sőt még a német oktatás, istentisztelet, hivatalos nyelv megtagadása – pedig ezekről nincsen szó – sem fenyegethetné. A nemzetiségi kérdés megoldásához türelemre és időre van szükség.

Gratz foglalkozott a birodalmi németiség álláspontjával is a magyarországi német kérdésben. Sem a hivatalos birodalmi körök, sem a külföldi németiséggel foglalkozó német társadalmi szervezetek nem kívánják a magyarországi német politika radikalizálódását. „Ha aztán Németországban is akadnak egyes forrófejűek, akik arra merészkednének, hogy a németmagyaroknak előírják politikájukat, akik a viszonyok kellő ismerete nélkül, a szükséges politikai megértés híján rövidlátón és vakon konfliktusba akarnak hajszolni a magyarországi németiséget a magyarsággal, akik a magyarországi németiség vezetőinek diktálni szeretnék, hogy mit szabad nekik tenniük és mit nem, és akik megütöznék azon, hogy ha a németmagyarok saját szülőhazájuk, nem pedig egy idegen állam érdekeihez igazodnak, akkor az ilyen durva és értelmetlen beavatkozásokat a magyarországi németiség belügyeibe a leghatározottabban vissza kell utasítani, de nagy jelentőséget nem kell nekik tulajdonítani.”⁴⁰

A magyar nemzetiségi politikát tehát a német birodalmi politika részéről Gratz megítélése szerint semmi veszély nem fenyegeti. Annál inkább fenyegeti magyar részről. Gratz itt két különös elmélettel száll szembe. Az egyik a Teleki Pál gróf által képviselt álláspont – Gratz Teleki nevét nem említi –, mely szerint különbséget kell tenni önkéntes és kényszerkisebbségek, vagyis egy országba önként bevándorolt, ill. utóbb idegen uralom alá került nemzetiségek közt; az előbbieket, tehát pl. a magyarországi németeket nem illetik meg a nemzetiségi jogok, az utóbbiakat viszont, pl. az utódállamok magyar kisebbségeit, igen. A másik különös elmélet Gratz szerint az, amely a kisebbségvédelemben pusztán jogi kötelezettséget lát, amely csupán bizonyos államokra terjed ki különleges okból, más államokra, különösen Magyarországra nem. Gratz szerint mind a két álláspont hibás, mert a nemzetiségi jogok iránti tisztelet az emberi szívből fakad, amely méltatlannak érzi „... az egyes személyeknek megnehezíteni saját anyanyelvük használatát és éreztetni velük annak hátrányát, hogy ragaszkodnak az apáiktól örökölt, szokásokhoz és azon számtalan apróságokhoz, amelyek egy nép kultúrkincsét kiteszik, és drágák neki”.⁴¹ Ugyanakkor szembeszáll azzal a felfogással is, amely a német kérdést az MNNE-re vezeti vissza, mondván, hogy ha nem lenne az egylet, nem lenne német kérdés. Az MNNE azonban nem teremti, hanem csupán üdvös gátak közé szorítja a mozgalmat.

Gratz végül bejelentette az elnöki tisztről való lemondását, amelyet Bleyer kérésére sem vont vissza. „Én ugyanis – jelentette ki – alapos meggondolás után arra a meggyőződésre jutottam, hogy azok a feltételek, amelyek mellett annak idején átvettem az egyesület elnöki tisztét, és amelyek közt remélhettem, hogy a kisebbségi kérdést illetőleg mindig képviselt és ma újólaj kifejtett meggyőződésem megvalósításához szerény erőmhez képest valamiképp én is hozzájárulhatok, a viszonyokban bekövetkezett változások folytán ma már többé nem állnak fenn.”⁴² Nem azért, mintha a kormány politikája a nemzetiségi kérdésben megváltozott volna. A jelenlegi kormány az előzőével azonos politikát követ. Mégis a jelenlegi helyzetben célszerűbbnek látszik, ha teljesen az a személy veszi át a hazai németiség vezetését, aki személyében megtestesíti annak minden törekvését, és aki szigorúan hazafias szellemben diadalra tudja vinni ezt az ügyet.

Világosan és konkrétan tehát nem mondja meg Gratz, hogy tulajdonképpen mi is visszavonulásának oka, de beszédéből többé-kevésbé kiderül. Gratz szerepvállalásának a Macartney által említett közvetítés adott értelmet, amelynek tartalma a német népiség megőrzése, a magyar nemzeti egység megszilárdítása és a magyar revíziós törekvések alátámasztása volt. Ez a közvetítő szerep értelmetlenné és lehetetlenné vált abban a pillanatban, amikor a magyar politika nem a német népiség megőrzésén keresztül akarta megszilárdítani a nemzeti egységet és elérni revíziós céljait, hanem ennek fokozatos megszüntetésével. A asszimilációs törekvések erősödése, a típusváltásban bekövetkezett holtpontra, az egyházi és a hivatali nyelvhasználat korlátozása mind ebbe az irányba mutatott. Ilyen körülmények között

(OL ME 1934-C-8623) Gratz beszéde megjelent: Eröffnung der Generalversammlung des UVD.S 1932. aug. 28. 3–8. és *Gustav Gratz*: Deutschungarische Probleme. Bp., 1938. 150–166.

⁴⁰I. h. 155–156.

⁴¹I. h. 157.

⁴²I. h. 160.

Gratz közvetítő, egyeztető taktikájától nem lehetett többé eredményt várni. Eredménnyel most már csupán Bleyer keményebb módszere kecsegtetett, amely nem akarta ugyan a politikai harcot a magyarság és a németiség között, de a törvényben biztosított nemzetiségi jogok kiharcolása érdekében nem riadt vissza a hazai németiség, sőt – mint Gratzhoz intézett augusztusi levelében írta – szükség esetén a birodalmi németiség túlsúlyának latbavetésétől sem.

Bleyer tehát igazolva láthatta magát nemcsak Gündischsel, de még Gratzcal szemben is. Gündischt lemondatta, Gratz lemondott. Ezzel a hazai német mozgalomban és különösen az MNNE-ben Bleyer olyan hatalomra és tekintélyre tett szert, mint még soha. Bleyer javára írandó, hogy ezzel a mind ez idáig páratlan hatalommal körültekintően, határozott taktikai érzékkel rendelkezett. Közgyűlési záróbeszédében – amely a legsikerültebb volt összes ilyen eddigi megnyilatkozásai között – a nagy humanistát, Goethét állította példaképül a magyarországi németiség elé születésének százados évfordulóján, azt a Goethét, aki „... az egész németiség jelképe, a németiségnek mint olyannak a szimbóluma”. Ezután a MNNE fennmaradásának két gránittalapzatáról, a németiségről és a hazafiságról beszélt eszeileg elmélyült és irodalmilag is megragadó, szónokilag hatásos fejtegetésekben. Nos, mi tehát a németiség? – veti föl Bleyer a kérdést, és válaszol rá: – „A németiség főleg a német anyanyelv, ez a gyönyörű, ez a meghitt német anyanyelv.” De akármilyen sokra értékeli – szinte a modern nyelvfilozófiára emlékeztető módon – a tudós germanista a német nyelvet, tudja, hogy a népiség nem merül ki ebben. A népiséghez elválaszthatatlanul hozzátartoznak a szokások, a gondolkodás- és érzésvilág, életmód, erények és hibák, a gazdaság, udvar, ház, ahol életünket eltöltjük.

A németiséghez való ragaszkodás nem zárja ki, ellenkezőleg, feltételezi a magyar hazához való hűséget. Bleyer megpróbálja a hazafiság lényegét is körülírni. Mit jelent a haza a németeknek? Jelenti elsősorban a történelmet, a nagy történelmi személyiségeket is, akik között ott vannak a németiségből jött magyarok, Liszt Ferenc, Semmelweis Ignác, Fessler A. Ignác, az első modern magyar történész, Budenz, az első magyar nyelvutató és százakra menően sokan mások. Jelenti továbbá a haza a törvényeket, rendet, az állami biztonságot. A haza ezenkívül a szülőföldet is jelenti, ennek a biztonságát és egyben az egész haza biztonságát, amelynek védelmére a németiség mindig készen állt vérrel és vagyonával. A németek hősi helytállását Bleyer Laskai Osvát ferences hitszónok ismert patetikus-heroi-kus fordulatával fejezi ki: „... a magyarországi németek csontjai el vannak szórva egész Európában mindenütt, ahol a magyar haza érdekeiért vért kellett ontani”.

Bleyer utolsó szavaiban is a magyarországi német mozgalom két gránittalapzatának nyilvánította a kettős hűséget a németiséghez és a hazához. „Németiségünket és német anyanyelvünket utolsó leheletünkig megvédelmezzük, ha veszélybe kerülnek, és utolsó csepp vérünkig védelmezzük magyar hazánkat is, ha veszélybe kerül.”⁴³

Gratz kiválásával úgy látszott, hogy az eddigi kétközpontú – gratzí-bleyeri- vezetés egyközpontúvá, egyértelműen bleyeri vezetéssé vált. Ez azonban csak látszat volt. Ugyanezen a közgyűlésen, amelyen Gratz lemondott és Gündischt lemondatták, lépett fel feltűnést keltő beszéddel az ifjúradikális nemzedék egyik vezető személyisége, Faulstich Egyed németbolyi orvos. Miután udvarias gesztust tett a távozó elnök, Gratz felé, a német öntudat fontosságát, a németek államhűségének makulátlan tisztaságát hangsúlyozta. A német mozgalommal szemben megnyilvánuló bizalmatlanságot részben a gazdasági válsággal magyarázta, amely kiélezte az ellentéteket. A kedvezőtlen körülményeket tekintetbe véve az egyetlen eredményeit kielégítőnek mondta. Szükségesnek tartotta azonban – Gündischt elkövetését osztva – a gazdasági szervezkedést, különösen a mezőgazdasági termékek értékesítése érdekében; nyilván valamiféle német mezőgazdasági értékesítési szövetkezetre gondolt. Sürgette az iskolaügy rendezését is. Azt, hogy a németiség az államnyelvet is el akarja sajátítani, nem szabad az önkéntes asszimiláció jelének tekinteni és ezen a címen megfosztani őket az anyanyelvi oktatástól. Faulstich síkra szállt a kisebbségi iskolákra vonatkozó rendelet végrehajtásáért, s új követeléseként fölvetette a német középiskolák létesítését is. Kitért Faulstich az önálló német politikai párt létesítésének kérdésére is.⁴⁴ Szerinte az, hogy a magyarországi németek önálló politikai pártban fognak-e

⁴³ I. h. Die Schlussrede von dr. Bleyer. Eröffnung des Generalversammlung des UDV.S 1932. auf. 28. 12–14.

⁴⁴ Bleyer az 1931. júniusi országgyűlési választások előtt mérlegelte egy önálló német politikai párt felállításának lehetőségét. Utóbb azonban a Bethlennel való megegyezés alapján – Bethlen két hivatalos és egy félhivatalos jelöltséget engedélyezett pártján belül a németiségnek – lemondott erről. A

egyesülni, vagy nem, az nem elvi, hanem csupán gyakorlati politikai kérdés. Ha a németek más politikai pártokban is megtalálják céljaik elérésének garanciáját, akkor nyilván nincsen szükség különálló politikai pártra; különben igen. Határozottan szembeszállt azzal a felfogással, mintha az új párt létesítése automatikusan a magyar–német viszony megromlását eredményezné itt külföldi példákra hivatkozott. Végezetül síkra szállt az anyaországgal, vagyis Németországgal és Ausztriával való kulturális kapcsolatok akadálytalan fenntartásáért, mert enélkül a magyarországi németiség „elsatnyulna és elsorvadna”.⁴⁵

Faulstich egy új korszak programadójának szánt beszéde – ha óvatos megfogalmazásban is -- de elég világosan kifejezésre juttatta, hogy nem csupán Gratz óvatos, egyeztető, diplomatikus, a németéget a magyarságnak békésen alárendelő politikájához nincs visszatérés az egylet életében, de túl kell jutni Bleyer határozottabb, harcias, de a németéget és a magyarságot mégis sorsszerűen egymás mellé rendeltnek, egyenlő értéknek tekintő álláspontján is, és a szervezkedés fő céljának nem csupán a németiség kulturális fennmaradását, hanem minden oldalú, tehát gazdasági, sőt szükség esetén politikai érvényesítését is kell tekinteni. Ez a célkitűzés – hiába bizonygatta Faulstich az ellenkezőjét – magában hordozta a magyarsággal, ill. pontosabban a magyar politikai vezető rétegekkel, köztük a kormánnyal való összeütközés lehetőségét is. Hogy az MNNE és a kormány között nincs minden rendben, annak árulkodó jele volt, hogy míg eddig az MNNE minden közgyűléséről elküldte obligát üdvözlő táviratát és hűségnyilatkozatát a kormányzóknak és a miniszterelnököknek, illet most csak a kormányzó kapott, a miniszterelnök nem.

Az MNNE szervezkedése kátyúban

A közgyűlés szokás szerint áttekintette az MNNE szervezkedésének helyzetét is. Az erre vonatkozó jelentést Faul–Farkas János főtitkár terjesztette elő. A jelentésnek a valóságot szépítő szavai* sem tudják eltakarni azt a ténnyt, hogy az egyleti munka az 1931/1932 egyesületi évben – részben a súlyos, még a szerény tagdíjfizetést is megnehezítő gazdasági válság következtében – stagnált. A helyi csoportok száma mindössze 4-gyel, 176-ról 180-ra nőtt, azaz mindössze 2,2%-kal, a taglétszám 26 855-ről 27 517-re, vagyis mindössze 662-vel, 2,4%-kal emelkedett. Hogy pontosan hol alakultak új helyi csoportok ebben az egyleti évben, nem tudjuk. Mindenesetre ekkor jött létre a Baranya megye hegyháti járásába tartozó Kaposzsekcső helyi csoportja.⁴⁶ Jelentősen fejlődött a könyvtárhálózat. 10 helyi csoport kapott új könyvtárat, úgyhogy 1932-ben már 108 könyvtár működött 17 000 kötettel.⁴⁷ Ezek a könyvtárak szépirodalmat, ezen belül elsősorban a németek betelepedésével és itteni életével foglalkozó ún. Heimatromanokat, népdalgyűjteményeket, mezőgazdasági, jogi, statisztikai műveket tartalmaztak. Magyar hivatalos körök nemigen voltak megelégedve ezeknek a könyvtáraknak összetételével.⁴⁸ Az évenként ismétlődő Sváb bálról azt állítja a jelentés, hogy az előző évinél szerényebb, de azért méltó keretek közt zajlott le, több mint 2200 személy részvételével. Ugyancsak jól sikerült az az évi zenei verseny is. A német ünnepek új műfaját

választáson azonban a három jelöltből végül is csak egy – maga Bleyer – jutott be a parlamentbe. A választási kudarc után Bleyer már korántsem találta vitathatatlannak és célszerűnek az önálló német politikai pártról való lemondást, míg Gratz továbbra is helyeselte, mert egy önálló német politikai párt felállításától *ipso facto* a magyarság és németiség közt évszázadok óta fennálló hagyományos jó viszony megzavarását féltette. (Bellér Béla: Az ellenforradalmi rendszer nemzetiségi politikája a válság küszöbén (1930–1931). Századok, 1977. 2. sz. 300–302.) Az ifjúradikális vezető ebbe az MNNE-n belül lappangó vitába szólít bele, óvatosan ugyan, de azért a lényegi kérdésben inkább Bleyer, mint Gratz álláspontjához közeledve.

⁴⁵ Jahres-Generalversammlung des UDV am 20. August 1932 in der Ofner Redoute. (OL ME 1934–C–8623) Eröffnung der Generalversammlung des UDV.S 1932. aug. 28. 8–11.

⁴⁶ *Flach*: i. m. 8.

⁴⁷ Eröffnung der Generalversammlung des UDV.S 1932. aug. 28. 2–3. OL ME 1934–G–15762.

⁴⁸ Lásd *Steuer György* német kormánybiztos bírálatát: OL ME 1927–C–2607

képviselte a kótyi, amelyet a betelepülés 200 esztendőös fordulójára rendeztek. A pénztári jelentés 30 934,28 pengő összebevételt (ebből államsegély 8100 pengő) és 29 795,70 pengő összkiadást, vagyis 1 138,58 pénztári állományt tüntet fel.⁴⁹

Az ünnepi közgyűlés után a munka hétköznapijait követték, de az egyleti munka csak nehezen folyt vissza rendes medrébe. A Bleyer Gratzhoz intézett augusztus 6-i levelében augusztus 27-re jelzett beszélgetésre Károlyi Gyula miniszterelnökkel még a közgyűlés előtt, augusztus 18-án sor került, de – Bleyer borulását igazolva – eredménytelenül végződött.⁵⁰ Ezen aligha lehet csodálkozni, hiszen Károlyi is híve volt az elsősorban a német és szlovák származásúak beolvasztását célzó asszimilációs politikának,⁵¹ amelyet Bleyer élesen elítélt.

Az MNNE szervezkedése 1932-ben sem szabadult meg a korábban reá rakott béklyóktól. A baranyai zárlat ugyan már egy résnyit engedett, de a Pest megyei ténylegesen még mindig fennállt. Még 1933 tavaszán is az volt a helyzet, hogy a főváros közvetlen közelében lévő 22 német községből csak 10-ben folyt viszonylag nyugodt egyesületi élet. A Pest megyei hatóságok olykor nyíltan is megakadályozták helyi csoportok alakítását, üi. már megalakult helyi csoportokat feloszlattak. Szívesebben alkalmazták azonban azt a taktikát, hogy formálisan nem akadályozták ugyan meg helyi csoportok létesítését, de megtagadták tudomásul vételüket, lehetetlenné téve így az egyesületi tevékenység megkezdését.⁵² De Tolna megyében sem szűnt meg a bizalmatlanság az MNNE-vel szemben, főleg Mühl Henrik bonyhádi orvos és Basch Ferenc egyleti titkár tevékenységével kapcsolatban. Izgalmat váltott ki hivatalos körökben az is, hogy a gazdag nyugati határszéli német községek arra a hírre, hogy Németországhoz kerülnek, megtagadták az adófizetést. Ez az ellenállás, még ha nemzetiségi és nem egyszerűen szociális okból fakadt volna is, nem lehetett sem túl erős, sem eléggé szervezett. Mikor az alispán Magyaróvárra vitette ingóságaitak elárvereztetni, a hátrálékosok fizettek.⁵³

Az MNNE és az ellenzék

Egy bizonyos: a gazdasági válság mozgásba hozta a mindedig passzív német paraszti és kispolgári tömegeket olyannyira, hogy az ellenzéki pártok is felfigyeltek mozgólódásaikra, és potenciális szövetségeseknek tekintették őket. Elsősorban a Kisgazdapárt folytatta már tavasszal megkezdett akcióját a német tömegek megnyerésére. A Független Kisgazdapárt kapuvári gyűlésén 1932 végén soproni németek is megjelentek, akiket német nyelvű beszéddel üdvözöltek; mire ők magyar nyelven válaszoltak. Rakovszky Tibor képviselői beszámolójában kifejtette, hogy aki komolyan akarja a revíziót, és nem egyszerűen szószóki fordulatként használja, annak hátsó gondolat nélkül testvérkezett kell nyújtania másnyelvű testvéreinek. Az agrártermékek németországi elhelyezésére gondolva a kisgazdapárti képviselő azt is hozzáfűzte: „Éppen a németség nagy hazafias feladatot tölt be Magyarországon, mert ő a természetes közvetítője a magyar gazdasági törekvéseknek Nyugat felé.” Láng Lénárd képviselő ugyancsak azt hangoztatta, hogy a kisebbségi törvényeket a revízió érdekében is végre kell hajtani.⁵⁴

Míg a Kisgazdapárt elsősorban a német parasztlak és kispolgárok megnyerésére törekedett, a szociáldemokraták munkabázisukat iparkodtak kiszélesíteni. 1933. január első felében az SZDP XXIX. kongresszusával kapcsolatban szokás szerint a német szociáldemokraták is megtartották konferenciájukat. Ezen osztrák és csehszlovák küldöttek is részt vettek. Bechtler Péter előadói beszédében hangsúlyozta, hogy a német szociáldemokraták nem csupán a kisebbségek gazdasági és politikai, hanem kulturális jogaiért is harcolnak, annál inkább, mert a kormány a kiadott rendeleteket nem hajtja végre. A szociáldemokraták Bechtler jelentése szerint további előrehaladást értek el a német nyelvű községekben. 20 német községben – köztük van Harta, Almáskamarás, Sopronbánfalva – szociáldemokraták

⁴⁹S 1932. aug. 28. 2–3.

⁵⁰*Schwind*: i. m. 145. – Ellentétben *Bleyer* megállapításával. (I. m. 315 ²⁸ jegyzet)

⁵¹*Bleyer*: i. m. 315 ²⁸ jegyzet

⁵²– *Fidy*: 1925–1933. Der UDV in Pester Komitat. S 1933. ápr. 16. 3.

⁵³OL ME 1934–C–8881.

⁵⁴Die Kleinlandwirtepartei auf der Werbefahrt. S 1933. jan. 1. 3.

mokratákat választottak be a községi vezetőségbe. A Sonntagsblatt a jól ismert kommentárral kíséri a szociáldemokraták előrehaladását, különösen a budai hegyvidék községeiben. A szociáldemokrata előretörés magyarázata – állítja a Sonntagsblatt – az MNNE szervezkedésének akadályozása egyes igazságtalan és rövidlátó vezetők által. A hetilap Bechtler beszédének azon passzusára utalva, miszerint a szociáldemokraták nem csupán a németiség gazdasági és politikai, hanem kulturális jogaiért is harcolnak, megjegyzi: nem valószínű, hogy akik pártpolitikailag a szociáldemokratákhoz szegődtek, azok kulturális területen majd az MNNE-ben fognak dolgozni.⁵⁵ Ebben a lap semmiképpen sem tévedett.

Iskola- és egyháziügyi problémák

Az MNNE szervezkedése és belső problémái mellett 1932-ben viszonylag kisebb figyelem fordult az iskolakérdésre és az egyházi életre. Faulstich követelte a közgyűlésen a német nyelvű középiskolák felállítását. Ez azonban mindaddig illuzórikus követelés volt, míg nincs teljesen kiépülve a német népiskolai oktatás. Ennek útja pedig a típusváltáson, vagyis a kisebbségi nyelvet oktató C-típusú iskolának vegyes nyelvű B-, ill. német nyelvű A-típusú iskolákká való változtatásán át vezetett volna. Mint emlékezetes, Bethlen miniszterelnök közvetlenül lemondása előtt még ígéretet tett a következő években 40–50 C-típusú iskolának B-típusúvá való alakítására. Ez az ígéret akkor megalapozottnak látszott, hiszen 1931 folyamán összesen 11 C-típusú iskola mutatkozott hajlandónak a B-típusra való áttérésre. A Bethlen-éra végén jelentkezett felbuzdulásból azonban a Bethlen utáni időkre úgyszólván semmi sem maradt. Az 1931/32. tanévben a jelzett 11 iskolából csupán 1 tért át B-típusra; ugyanakkor a C-típusú iskolák száma 2-vel csökkent. A következő 1932/33. tanévet ugyanez a mozdulatlanság jellemezte. Miközben az A-típusú iskolák száma változatlanul 46 maradt, a B-típusú iskolák száma 141-ről 140-re, vagyis 1-gyel csökkent, a C-típusúaké nem változott, vagyis maradt 263. A német kisebbségi iskolák összlétszáma tehát az 1932/33. tanévben 451 volt az előző tanév 452-es létszámával szemben.⁵⁶ Mindezekből megállapítható, hogy a német kisebbségi iskolák sem tartalmi, sem szervezeti szempontból nem fejlődtek, hanem megkekedtek a fejlődésben.

A típusváltoztatás természetesen, akármilyen kedvezően alakult volna is, önmagában, kellő tanerő- és tankönyvellátás nélkül, nem oldhatta volna meg a német iskolakérdést. Ami a tanerőellátottságot illeti, az 1930/31. tanévben megindult kedvező tendencia az 1932/32. tanévben is folytatódott. Az 1932/33. tanévben 8 intézetben működött német kisebbségi tanítói tanfolyam 289 hallgatóval az előző tanév ugyancsak 8 intézettel, de csak 207 hallgatójával szemben.⁵⁷ Tehát a hallgatók létszámában számottevő növekedés mutatkozik. A német kisebbségi iskolákban való tanításra képesített tanerők száma az 1930/31. tanév 75 tanítójával szemben 1931/32-ben már 90-re emelkedett.⁵⁸ A korábbinál szűkebb keretek közt, de azért folytatta munkáját Baján a német kisebbségi iskolában már működő tanerők továbbképzésére hivatott kéthetes nyári tanfolyam is. Résztvevőinek száma a költségekkel szembevetve 61 lehetett az előző nyár 70 résztvevőjével szemben.⁵⁹ Míg a tanerőképzésben és -utánpótlásban örvedetes a fejlődés, a tankönyvkiadás akadozik.⁶⁰

Az iskolakérdésnél nagyobb figyelmet keltett az anyanyelvhasználat az egyházi életben. Mint-hogy a hazai németiség túlnyomó része katolikus volt (1930-ban 81,8%-a), az MNNE-nek és a különben buzgó katolikus Bleyernek elsősorban a katolikus egyházzal volt összeütközése az anyanyelv egyházi

⁵⁵ Die Sozialdemokraten in den deutschen Gemeinden auf dem Vormarsch. S 1933. jan. 15. 2–3.

⁵⁶ OL ME 1934–G–15762. – Ezekről az adatokról némileg eltérnek az *Olay Ferenc* Kisebbségi népoktatás. Bp., 1935. 18. lapján közöltek. Itt 46 A-, 139 B- és 263 C-típusú, összesen tehát 448 német kisebbségi iskola szerepel.

⁵⁷ Ol ME 1936–C–15028 (7751/ 1931, 8468/1932) OL ME 1934–G–15762. – A német tanítójelöltek toborzásából a Sonntagsblatt is kivette a részt: Aufnahme in der Lehrer- und Lehrerinnen–Bildungsanstalten oder Präparandian. S 1932. ápr. 10. 11.

⁵⁸ Ol ME 1936–G–15028 (11156/1933) – Az 1932/33. tanév adatait nem ismerjük.

⁵⁹ OL ME 1934–C–15626 (8380/1932, 8787/1932)

⁶⁰ OL ME 1932–C–8868

érvényesülése körül. Vitája a katolikus egyházzal 1952-ben is folytatódott a Pest megye kalocsai járásába tartozó Hajós német nyelvű istentiszteletének megszüntetése és az anyanyelv iskolai és iskolán kívüli használatának tiltása miatt.^{6 1} 1932-ben azzal az evangélikus egyházzal is konfliktusba keveredett Bleyer, amellyel eddig nem volt élesebb vitája, a csepeli evangélikus egyház havi egyszeri és a hartai (ugyancsak Pest megye) kéthetenkénti német nyelvű istentiszteletének, temetési szertartásának megszüntetése miatt.^{6 2}

Az ellenforradalmi rendszer gazdasági és politikai válságát 1932-ben a nemzetiségi politika válsága is mélyítette. A liberális színezetű bethleni nemzetiségi politika összeomlott. A Károlyi-kormánynek pénzügyi okokból Franciaországhoz való közeledése a németbarát külpolitikai irányzatot átmenetileg háttérbe szorította. Ez magával hozta a német nemzetiségi kérdés lefokozását is. A Károlyi-kormánynek nem volt önálló nemzetiségi politikája, ha csak annak nem tekintjük az 1932 nyarán elhatározott szigorúbb fellépést a hazai németség kulturális szervezetével, a Magyarországi Német Népművelődési Egylettel szemben. Pedig hogy a német kérdés kül- és belpolitikai szempontból egyaránt fel fog értékelődni, azt sejtette a német nacionalista jobboldal, a nemzetiszocializmus előretörése Németországban, hazánkban pedig a Magyar Szemle hasábjain lefolyt népközösségi vita. A kormány nemzetiségpolitikájának válsága kiváltotta Bleyer politikájának válságát is. A hazai németség vezetője elvesztette abbéli hitét, hogy a magyar kormány önszántából meg fogja oldani a nemzetiségi kérdést, a baloldali ellenzékkel való összefogástól pedig visszariasztotta jobboldali meggyőződése. Ezek után már csupán a Német Birodalom támogatásában reménykedett, noha tisztában volt ennek veszélyével. A kormánypolitikából kiábrándulva, az ellenzékkel való szövetségtől félve, a birodalmi támogatásra hiába várva Bleyer politikája alól kezdett kicsúszni a talaj.^{6 3}

B. Bellér:

**The crisis of the nationality policy of
the counterrevolutionary regime towards the German nationals, 1931–1932**

(Summary)

The article deals with the collapse of Bethlen's nationality policy of liberal colour during the government of Gyula Károlyi, in 1932. The world economic crisis forced the Károlyi government to a rapprochement towards the financially stable France. This pushed the pro-German trend temporarily to the background, which involved the decline of interest in the German nationality problem. The Károlyi government did not have a nationality policy of its own, unless we consider as such the increasingly severe attitude, from the summer of 1932, towards the cultural organization of the Germans living in Hungary, the so-called German Cultural Association of Hungary under the leadership of Bleyer. The significance of the German question was, however, to increase from the point of view of both foreign and domestic policy in those years, as was indicated by the advance of the German nationalist Right, the National Socialists in Germany, and the debate over the folk communities in the periodical *Magyar Szemle* (Hungarian Review) in Hungary in the middle of 1932. At the same time, Bleyer's policy underwent a crisis deeper than ever before. As it becomes clear from his letter of August 6, 1932, the leader of the German Hungarians lost his faith in the intention of the Hungarian government to solve the nationality problem of its own accord. He only hoped for the support of the German empire, though he was quite aware also of the dangers of such a relationship.

^{6 1} Geldstrafe für Schulkinder in Hajós, die deutsch sprechen. S 1933. jan. 22. 4.

^{6 2} „Zurücksetzung der deutschen Gottesdienste in evangelischen Gemeinden.” S 1932. jún. 12. 8. jún. 26. 4–5.

^{6 3} Témánknak főleg birodalmi német vonatkozásait tárgyalja eddig ismeretlen – javarészt német – levéltári anyag bevonásával dolgozatunk lezárása után megjelent tanulmányában *Tilkovszky Lóránt*: Törekvések a magyarországi német mozgalom radikalizálására (1932–1933). *Századok* 1979. 3. sz. 421–475.

Б. Беллер:

Кризис политики по немецкой национальности контрреволюционного режима в 1932 г.

(Резюме)

В статье рассматривается автором банкротство политики по национальностям Иштвана Беглена, имеющей либеральный характер, во время правительства Дьюлы Каройи в 1932 г. Правительство Каройи из-за сжатия экономического кризиса было вынуждено сблизиться с Францией, стабильной с точки зрения финансов. Вследствие этого германофильское направление временно отодвинулось на задний план. Этому сопутствовало и понижение вопроса по немецкой национальности. Правительство Каройи не имело самостоятельной политики по национальностям, если только не считаем такой более строгий поступок летом 1932 г. против культурной организации немецкого населения в Венгрии, то есть против Немецкого Культурно-Просветительского Общества под руководством Блейера. А тот факт, что значение немецкого вопроса с точки зрения одинаково внешней и внутренней политики будет усиливаться, намекался продвижением немецких национальных правых, национал-социализмом в Германии, а в Венгрии дискуссией о народной общности на страницах журнала «Мадьяр Семле» (Венгерское Обозрение) в середине 1932 г. В то же время политика Блейера попала в неслыханное критическое положение. Как это выясняется из его письма к Густаву Грацу 6-го августа 1932 г., руководитель немецкого населения в Венгрии потерял веру в то, что венгерское правительство по своей доброй воле репит вопрос по национальностям и он уже только надеялся на поддержку Германии, хотя понимал и опасности этой поддержки.